

едиција

цепни
а
на
гр
е
м

Уредник
Ален Бешић

© за ово издање Културни центар Новог Сада, 2024.

Сва права задржана. Ниједан део ове књиге не може се користити нити репродуковати у било ком облику без писмене сагласности издавача.

РАДИВОЈ КОПАРЕЦ

Пролеће Интернационале

Сабране песме и текстови

приредила Јелена Лалатовић

КУЛТУРНИ ЦЕНТАР НОВОГ САДА, 2024.

УМЕСТО УВОДА: ТРАГОМ ПАРТИЗАНСКОГ РУКОПИСА

Радивој Копарец рођен је 7. децембра 1919. године у Зајечару, а погинуо је као борац Зајечарског партизанског одреда 1943. године. У периоду од поласка у гимназију (1929), која је у то време трајала осам година, до 1943. живео је и стварао у Београду, најпре као ђак Четврте мушке гимназије, а затим и као студент књижевности на Филозофском факултету. *Песме*, до сада једина збирка песама Радивоја Копареца, објављене су у издању „Новог поколења” у едицији Савремена југословенска књижевност 1949. године. Штуре биографске податке било је могуће поуздано утврдити само поређењем неколико извора: школских дневника Четврте мушке гимназије, који се налазе у Историјском архиву Београда, албума *Писци Југославије њали у народноослободилачкој борби* (албум 1), који се чува на Рукописном одељењу Народне библиотеке Србије, као и неколицине чланака разасутих у књижевној периодици после Другог светског рата. Ови чланци данас се могу разумети као саставни део послератне културе сећања на омладински антифашистички покрет у међураћу, *најредни сџуденџски њокреџи*, из кога је израстао и Уједињени савез антифашистичке омладине

Југославије. Књижевна гласила напредног студентског покрета биле су *Млада култура* и *Млада литература*, часописи у којима је Радивој Копарец у периоду од 1939. до 1940. објављивао поезију и књижевну критику. Овде вреди напоменути да *Југословенски књижевни лексикон* из 1984. године, који је уредио Живан Милисавац, премда садржи исцрпне одреднице о *Млагој култури* и *Млагој литератури*, не нуди ниједан податак о Радивоју Копарецу, ни као песнику ни као сараднику ових часописа, око којих су се окупљали тада млади, а у послератној Југославији реномирани књижевници, уредници, есејисти – Михаило Лалић, Бранко Ћопић, Пуниша Перовић, Авдо Хумо, Душан Костић. У недостатку књижевноисториографских извора, архивалије су омогућиле да се скицира историјски реалитет, укључујући и личност и непосредно окружење Радивоја Копареца, готово непознатог песника. Копарецова поезија и биографија недвосмислено су репрезентативне за егзистенцијално и политичко искуство генерације која у освит Другог светског рата ступа као културни и друштвени актер на историјску позорницу. Дакле, из архивских извора сазнајемо да је Радивој Копарец у школску евиденцију уписан као ученик српске/југословенске националности и православне вероисповести, те да је његове гимназијске дане и школовање неповратно обележило тешко сиромаштво, што му је утицало и на школски успех. Заједнички, удружени отпор друштвеним односима који стварају и продубљују беду, глад, експлоатацију и насиље формирао је поетички *credo* интелектуалних кругова и покрета – омладинског, антифашистичког и комунистичког – у којима настаје и Копарецов скромни опус. Такође, захваљујући расути

белешкама његових сарадника и сабораца знамо да је као гимназијалац објавио прве радове у часописима *Нова смена* и *Јуџословенски расвиџ*, који су тада окупљали најзначајније представнике модернизма – Момчила Настасијевића, Станислава Винавера, Светислава Стефановића и Тодора Манојловића. У часопису *Младосџ* је 1946. године (в. Библиографија текстова о Радивоју Копарецу) објављена биографска цртица у којој стоји: „Радивој Копарец је припадао напредној београдској омладини [...] Погинуо је у борби са четницима 1943. г., две недеље после ступања у Зајечарски партизански одред. За собом је оставио велики број песама које је написао у времену од 1941-43. Највећи број стихова из тога времена посветио је својој сестри, омладинки умрлој под батинама у специјалној полицији у лето 1941. г.” Ови биографски подаци важни су да би се разумео значај међуратног омладинског покрета и његових културних институција у настанку и развоју поетика каква је и Копарецова. Чињеница да је једина заокружена биографска белешка објављена у послератној *Младосџи* сумпсумира текстуалну особеност Копарецове лирике под окриље подухвата друштвене и културне еманципације као целовитог програма омладинског покрета. Наиме, овај часопис, конципиран као *часопис за књижевност и културу*, преузима назив ревије за омладинска питања и спорт *Младосџ*, који је под уредништвом др Милутина Ивковића излазио од 1938. до 1939. године у Београду. У њему су Иво Лола Рибар и његови саборци Милош Минић, Богдан Пешић и Милован Матић Луле објавили кључне програмске текстове омладинског антиратног покрета, међу њима и „Омладински проблеми и омладинске организације”, „Развитак и значај омладинског

мировног покрета код нас” и „Јединство младе генерације у одбрани независности”.¹ Потоњи текст, чији је аутор Лола Рибар, прештампан је у првом броју послератне *Младосџи* 1945. године. Ово је, заједно с преузимањем имена часописа, недвосмислено био гест утемељивања континуитета између омладинског покрета у међуратном раздобљу и омладинских организација у новој држави, које су после рата постале делом државне администрације, али су истодобно сачувале и властиту аутономију. Израз те аутономије била је особена култура сећања (која се градила и развијала на страницама омладинске периодике) преживелих омладинских активиста, учесника Народноослободилачке борбе, на погинуле саборце. У том међугенерациском дијалогу, будући да је примарни адресат поруке била *омладина* која стасава у ослобођеној земљи, своје место завредио је и Радивој Копарец. Међутим, иако аутохтоне, у смислу да представљају израз једне омладинске културе, књижевне појаве попут (овог) *омладинској њесника* и његове поезије нису без паралела. Словеначки песник Карел Дестовник Кајух, који је погинуо 1944, с непуне двадесет и две године, као вођа културне групе Четрнаесте ударне дивизије, и Радивој Копарец представљају упечатљиве и уметнички посебујне фигуре

¹ Иво И. Рибар, „Омладински проблеми и омладинске организације”, *Младосџи: ревија за омладинска њишњања и сџорџи*, јун 1938.

Милован Матић, „Развитак и значај омладинског мировног покрета код нас”, *Младосџи: ревија за омладинска њишњања и сџорџи*, јули/август 1938.

Иво И. Рибар, „Јединство младе генерације у одбрани независности”, *Младосџи: ревија за омладинска њишњања и сџорџи*, новембар 1938.

југословенске омладинске културе. Поетичка сродност ова два *омладинска њесника* уочена је и у првим интерпретацијама (в. Григор Витез, „Радивој Копарец“). Тематско-мотивски комплекс који Кајухову и Копарецову лирику издваја у односу на друге видове књижевности која израста на позадини револуционарне теорије и праксе јесте закупљеност питањем *омладинског етоса*, безрезервног жртвовања *младосији*, самог животног потенцијала, зарад достојанствене будућности генерација које тек долазе. Управо је то кључна порука коју биографска белешка о Копарцеу објављена у *Младосији* преноси. Проблем који при оваквој контекстуализацији искрсава јесте питање културног, друштвеног и књижевноисторијског легитимитета издавачких подухвата попут овог. Другим речима, питање на које треба одговорити јесте питање уметничке релевантности ове поезије у садашњем тренутку. У најкраћем, какву вредност ова лирика поседује данас, изван свог изворног хронотопа, који се, без и мало претеривања, може окарактерисати као херојски. Ретки тумачи Копарецове поезије, без обзира на разлике у критичком методу и херменеутичкој оптици помоћу које је тумаче, сагласни су да она изражава располућеност младих револуционара између драме индивидуалног сазревања, с једне, и императива колективне борбе, с друге стране. И Миодраг Поповић у мемоарима под насловом *Затјоченик њамћења* и Радомир Константиновић у четвртој књизи студије *Биће и језик у искуству њесника српске културе двадесетог века*, тумачећи Копарецову песму „Младост“ (објављену у збирци *Песме* 1949. године), закључују да она има егземпларну вредност када је реч о генерацијском искуству младих комуниста и антифашиста,

при чему Поповић и сам припада тој генерацији. Константиновић одлази и корак даље тврдњом да песма „Младост” илуструје „сукоб песника са сопственом нежношћу”, односно сукоб интимне и политичке историје, лирског осећања света и потребе да се пише о револуцији. Ова тврдња може послужити као полазиште за разумевање онога што је трансисторијска, а не контекстуална вредност Копарецове поезије. Наиме, међузависност поезије и револуције, те визија уметности као радикалног чина побуне у досадашњој историји књижевности посматране су као својеврсна дихотомија. Укратко, у зависности од историјских околности, један члан дуалитета бивао је повлашћен у односу на онај други. Друштвено-политички аспект пренаглашен је на уштрб уметничког, као у случају послератне културне политике у Југославији, или обрнуто – текст се вреднује упркос властитој политичности, као да она истовремено не учествује и у уметничким ефектима, што је најраспрострањеније разумевање динамике текста и контекста данас. Но, уважавање биографије песника на темељу културног наслеђа револуционарних покрета као алата у тумачењу поезије надраста ограничења и биографске критике (која текст разуме као одраз личних избора и заслуга аутора) и „естетизма” (који текст види као инхерентно независну творевину у односу на околности у којима настаје). Другим речима, смисао овог издања није само или искључиво у томе да осветли једну архивалију у ризници рукописа из Народноослободилачке борбе, нити у претензијама да фигури младог песника-револуционара осигура статус књижевноисторијског куриозитета. Напротив, идеја је да се, уоквиривањем целине песничког опуса Радивоја Копареца, ревитализује

онај, најпре глорификован, а затим проскрибован ток југословенских књижевности, који се (само)разумевао као део јединственог подухвата духовног и материјалног ослобођења поједин(а)ца и колектива од свих односа потчињавања и израбљивања. На тај начин приређивање овог издања, у намери да подстакне не само оживљавање потиснуте књижевне традиције него и њену критичку (ре)интерпретацију, прати изворну амбицију самих песама – уверење да поезија може бити замајац коренитих друштвених промена и неизоставни чинилац у замишљању и стварању праведне будућности.

НАПОМЕНА УЗ ПРИРЕЂИВАЊЕ

Иако није обиман, корпус песама Радивоја Копареца јесте разуђен. Њега је, другим речима, требало реконструисати из неколико извора, што је уједно и критериј на основу кога су песме у овој збирци распоређене у три целине. Прву целину чине песме објављене у досад јединој збирци песама Радивоја Копареца – *Песме* из 1949. године. Ова збирка изашла је у издању „Новог поколења” као део едиције Савремена југословенска књижевност. Но значајан део ове збирке чине и песме које су већ раније објављене у периодици. „Књига лирике”, прва у збирци, објављена је у првом и једином броју часописа за књижевност и културу *Млада лијературура* из фебруара 1941. године. *Млада лијературура* излази као наставак часописа *Млада културура*, у коме је Копарец објављивао приказе и књижевнокритичке радове, укључујући и неколико песама. Песме „И данас сновиам” и „Кроз велеград” првобитно су објављене у седмом броју *Младе културуре* 1940. године, па прештампане у *Песмама*. После рата, у часопису *Наша књижевност* објављено је, у петом броју из 1946. године, једанаест песама. Оне су, с изузетком песме „О бунама још непробуђеним” (јул 1940), временски ситуиране у године окупације и рата: „Војник скитница” и „Птице” у април 1941, „Гнев”, „Пред долазак красноармејаца” и

„Тужне луке” у мај 1941. године; затим, „Возови овог лета” (јули 1941), „Немирни септембар” (септембар 1941), „Песници” (новембар 1941), „Младост” (децембар 1941) и „Сонет у ратно пролеће” (март 1942). Такође, после Другог светског рата у часопису *Младоси*, у дванаестом, тј. последњем броју за 1946. годину, објављене су песме „Грмљавина над ораницама”, „Уз трубе”, „Утамничени син” и „Лењинград”. Све поменуте песме – укључујући и оне објављене пре рата у *Млагој култури* и *Млагој лијерији*, као и оне објављене после рата у часописима *Наша књижевност* и *Младоси* – наћи ће се и у збирци песама из 1949. године. Међутим, један од кључних недостатака овог издања, као што је одмах уочио и песник Григор Витез у свом приказу (в. Библиографија текстова о Радивоју Копарецу), јесте то што не садржи никакве информације о томе које песме су у тој збирци први пут објављене на основу рукописне заоставштине, а које су претходно објављене у периодици. Установљавање дефинитивне хронологије песничког опуса Радивоја Копареца компликује и то што је део рукописне заоставштине, која се чува у *Збирци њесама радничких њесника и њесника револуције* у Државном архиву Србије, упркос томе што су све песме написане руком, те обухваћене архивском белешком која гласи – „Песме Радивоја Копареца заплењене приликом хапшења” – ипак објављен. Реч је о песмама „Лењинград”, „Птице”, „Полегла пшеница”, „Срце поете”, „Ноћ у предграђу” и „Војник скитница”, које су се нашле и у збирци *Песме*. Такође, песма „Празник у мојој соби”, која се налази и у архивској збирци, објављена је и пре рата, у шеснаестом броју сарајевског часописа *Прејлед* из 1940. године. Малобројни интерпретатори Копарецове поезије

– Григор Витез, Миодраг Поповић и Радомир Константиновић – истицали су да су песме „које је Копарец писао као партизан 1943. године” изгубљене. Немали број песама које су остале у рукопису, а налазе се у *Збирци њесама радничких њесника и њесника револуције*, носе датум из 1943. године. То су: „Пролеће Интернационале”, „Утамничени син”, „Облаци над планином”, „Празник међу туђима”, „Рујни зрак”, „Брда заборав”, „Сутони лепоте”, „Рујни зрак” и „Корачница последњег батаљона”. Будући да у Државном архиву Србије не постоји записник или досије на основу ког би се могло утврдити да су досад објављене песме које се истовремено налазе и у рукописној заоставштини у Архиву Србије објављене према овој или некој другој рукописној верзији, могуће је да су управо горенаведене песме оне за које се веровало да су неповратно изгубљене. Но ову ситуацију могуће је и другачије протумачити. Посебно је занимљив поетички раскорак између песама које су уврштене у збирку *Песме* и оних које су до данас остале у рукопису. Наиме, слика о Радивоју Копарцу као песнику која се може стећи само на основу *Песама* јесте једнодимензионална. *Песме* обухватају превасходно онај део његовог опуса у коме до изражаја долазе револуционарни етос и, ако не баш револуционарни оптимизам, онда засигурно непоколебљива вера у коначну победу комунистичког покрета и *прогресивних снаја*. У тој идејно-естетској парадигми, која је умногоме диктирала књижевнокритичка мерила, настојећи да утиче и на литерарну праксу непосредно након Другог светског рата, постоји јасна тенденција да се еротски мотиви, романтична љубав и трагички аспекти револуционарне борбе и еманципације изопштавају и третирају

као непожељни. Теме као што су трагички карактер жртвовања младости и живота зарад ослобођења поробљених народа и изабљиваних друштвених слојева (радника, сељака, најамне интелигенције), жудња и меланхолија налазимо у песмама које су остале у рукопису. Ови мотиви и теме посебно су наглашени у песмама као што су „Жеља”, „У брзовлаку”, „Љубав у виноградима” и „Корачница последњег батаљона”, да наведемо само неке. Да је приређивач збирке *Песме* био заинтересован искључиво за херојско-борбени аспект Копарецове поезије, који јесте доминантан, али не и једини битан ракурс за њено тумачење, говори и то што песма „Злочин распеваних младића”, која је такође првобитно објављена у часопису *Млада култура* у другом броју из 1939. године, за разлику од песама „И данас сновиам” и „Кроз велеград”, није укључена у послератну збирку. Песма „Злочин распеваних младића” можда најјасније илуструје гореизнету тврдњу о потискивању романтично-еротских и носталгичних аспеката поезије класног сукоба и антифашистичког отпора. Она дочарава до крајности заострену противречност између захтева које друштво и историја постављају пред младиће у освит новог тоталног рата („Увукли су нам тела у цркву / на силу”) и порива саме младости („Ал’ мисао нам није у цркви / она је тихо заспала – / на белим дојкама девојака у цвету”).

У овом издању у одељку „Из периодике” налазе се песме „Злочин распеваних младића” и „Празник у мојој соби”, које је Копарец објавио као студент, али и почетнички радови које је објавио као ученик Четврте мушке гимназије. Почетничке песме – „Химна Сунчевом рађању”,

„Смрт пролећа”, „Сребрна јесен”, „Беле цесте”^{*} – готово да не поседују уметничку вредност. Међутим, и оне су важне како би се разумео и сагледао кратак али муњевит песнички развој Радивоја Копареца. Због тога су и уврштене у ово издање. Рукописна заоставштина која се чува у Државном архиву Србије садржи тридесет и две песме, од којих је осам већ објављено („Полегла пшеница”, „Ноћ у предграђу”, „Срце поете”, „Птице”, „Лењинград”, „Празнику мојој соби” и „Утамничени син”). Песме из рукописа, као и оне које су објављене у периодици, али нису прештамpane у збирци *Песме*, разврстане су, где год је то било могуће, хронолошки.

^{*} Песме „Смрт пролећа” и „Сребрна јесен” објављене су 1938. у часопису *Нова смена: културна и књижевна смјера нових нарашћаја*, а песме „Химна Сунчевом рађању” и „Беле цесте” у трећем, односно двоброју 5–6 *Југословенској расвиши*.

Песме (1949)

КЊИГА ЛИРИКЕ

Мирисни млазеви јесењег јутра безбојна
лију се
 овим градом,
спирале вуку ка југу јата безбројна,
крију се
 оку ми младом.

Ка сунцу, ка сунцу их жудња гони,
јер сунце на сунчаном југу ко жуто звоно звони.

А ја сам сâм, под јесењим небом без сунца,
У сивом кишном мантилу сетног бегунца.

Лирику читам – увеле, тужне листове –
и зре у мени срце благо,
славуј тај, то дете наго,
и слушај речи питоме као Христове.

Ох, нећу то, нећу и нећу!
Са књигом лирике у јесен зар тражим срећу
и мирно гледам јата што на југ лећу?

